

Менеджмент

УДК 330.34

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17635627>

Значення імпорту економічних інститутів для України

Євгенія Болотіна,

кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри економіки та менеджменту

Київського інституту бізнесу та технологій

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6939-3840>

bolotina@kibit.edu.ua

м. Київ, Україна

Сергій Чимишенко,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки та менеджменту

Київського інституту бізнесу та технологій

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1904-9125>

chimyshenko@kibit.edu.ua

Прийнято: 02.11.2025 | Опубліковано: 17.11.2025

Анотація: Стаття аналізує процес імпорту західних економічних інститутів до України, зокрема в аспектах фінансового регулювання, корпоративного управління, правової системи та стимулювання підприємництва. Адаптація цих інститутів до українського контексту є складним і багатограним процесом, що несе як вигоди, так і ризики. Метою дослідження є визначення особливостей імпорту західних економічних інститутів в Україну, аналіз пов'язаних з цим економічних ризиків та вироблення практичних рекомендацій

щодо їх ефективної адаптації. Дослідження розкриває теоретичні засади імпорту інститутів у межах неоінституціоналізму; класифікувало економічні інститути та механізми їх імпорту; проаналізувало поточний стан імпортованих інститутів в Україні; виявило ключові економічні ризики, пов'язані з інституційним трансфером; запропонувало шляхи адаптації інститутів до українського економічного середовища. Автори використали підходи порівняльного інституціоналізму, який дозволяє зіставляти моделі інституційного розвитку в різних країнах та враховувати культурно-історичні відмінності.

Ефективність таких економік значно нижча, ніж у розвиненої ринкової або навіть централізовано керованої системи. Якщо держава в умовах перехідної економіки надмірно регулює економічні відносини, що розвиваються на ринках, це негативно впливає на темпи та якість формування відповідних ринкових інститутів. Виникає парадокс: державне втручання відбувається через те, що ринкові механізми дисфункціональні, а ринкові механізми не можуть ефективно функціонувати через відсутність необхідної інституційної структури. З вищесказаного можна зробити висновок, що не всі заходи державної політики, прийняті в розвинених країнах, можуть бути застосовані в перехідній економіці. Державна політика в перехідній економіці має бути спрямована, перш за все, на створення умов для розвитку інститутів і, як наслідок, ефективної інституційної структури.

Ключові слова: трансплантація західних економічних інститутів, неоінституціоналізм; механізми імпорту інститутів, ключові економічні ризики, інституційний трансфер; неформальні інститути, неефективна кризова інституціоналізація, синергія, інститут власності.

The import of economic institutions for Ukraine

Evgenia Bolotina,

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Economics and Management

Kyiv Institute of Business and Technology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6939-3840>

bolotina@kibit.edu.ua

Serhii Chimyshenko,

PhD, Associate Professor,

Associate Professor of the Department
of Economics and Management

Kyiv Institute of Business and Technology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1904-9125>

chimyshenko@kibit.edu.ua

Abstract: The article analyzes the process of importing Western economic institutions into Ukraine, particularly in the areas of financial regulation, corporate governance, the legal system, and the promotion of entrepreneurship. The adaptation of these institutions to the Ukrainian context is a complex and multifaceted process that brings both benefits and risks. The purpose of the study is to identify the specific features of importing Western economic institutions into Ukraine, to analyze the economic risks associated with this process, and to develop practical recommendations for their effective adaptation. The research reveals the theoretical foundations of institutional import within the framework of neo-institutionalism; classifies economic institutions and the mechanisms of their import; examines the current state of imported institutions in Ukraine; identifies key economic risks associated with institutional transfer; and proposes ways to adapt institutions to the Ukrainian economic

environment. The authors apply approaches of comparative institutionalism, which make it possible to compare models of institutional development in different countries and take into account cultural and historical differences.

The effectiveness of such economies is significantly lower than that of a developed market system or even a centrally managed one. If a state in a transitional economy excessively regulates economic relations emerging in the markets, this negatively affects the pace and quality of the formation of corresponding market institutions. A paradox arises: state intervention occurs because market mechanisms are dysfunctional, yet market mechanisms cannot function effectively due to the absence of the necessary institutional structure. From the above, it can be concluded that not all public policy measures adopted in developed countries can be applied in a transitional economy. Public policy in a transitional economy should be aimed primarily at creating conditions for the development of institutions and, consequently, an effective institutional structure.

Keywords: transplantation of Western economic institutions, neo-institutionalism, mechanisms of institutional import, key economic risks, institutional transfer, informal institutions, ineffective crisis institutionalization, synergy, property institution.

Постановка проблеми. У сучасному світі глобалізації та інституційної взаємозалежності процес імпорту економічних інститутів набуває дедалі більшого значення. Країни, що прагнуть модернізувати свої економіки та інтегруватися у світову економіку, часто запозичують інституційні моделі, що продемонстрували ефективність у розвинених державах. Україна в складних умовах війни намагається продовжувати інтеграцію в глобальний світовий економічний простір і в умовах нестійкості та невизначеності ринкової економіки існує необхідність теоретичного аналізу моделі інституційного перетворення. Інституційний підхід передбачає розгляд економіки як динамічного процесу постійної трансформації.

У вітчизняній економіці процес створення формальних інститутів здійснювався за допомогою трансплантації ринкових інститутів розвинених країн. Але імпорт неформальних інститутів, контрактних відносин, підприємницької етики, культури поведінки суб'єктів господарювання, домогосподарств, населення опинявся не завжди вдалим. Необхідність їх поступового формування, вирощування і саморозвитку стала очевидною.

Ситуація складна, тому що під впливом війни, здійснюється перемикавання фокуса ресурсів на оборону та виживання. Інституціональні реформи, які не стосуються критичної інфраструктури, оборонного замовлення чи виконання міжнародних зобов'язань (ЄС), відходять на другий план. Війна вимагає швидких, централізованих рішень і це часто призводить до тимчасового ослаблення прозорих інституційних процедур (наприклад, спрощені державні закупівлі, тимчасові податкові пільги), що підриває довгострокову інституційну стабільність. Мобілізація та міграція спричиняють відтік висококваліфікованих кадрів з державних органів, що ускладнює розробку та впровадження складних регуляторних актів і законів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика запозичення інститутів активно досліджується у межах нової інституціональної економіки в роботах Д. Норта [1, 2], М. Олсона [3], К. Поланьї [4], а також у представників порівняльного інституціоналізму - А. Греф [5], який займається ретроспективною інституціональних змін, а також Д. Досі [6] спеціалізується на дослідженні колективних основ технологічних змін у суспільстві. Дж. Д. Сакс аналізував як швидке впровадження ринкових інститутів (лібералізація, приватизація) впливає на перехідні економіки [7]. Дж. Мокір акцентує на еволюції знань та інститутів, що сприяють інноваціям [8].

Вітчизняні дослідження звертають увагу на специфіку пострадянських трансформацій та інтеграцію західних моделей у національну економіку. Дослідження постсоціалістичних трансформацій включають роботи вітчизняних авторів: О. Іващенко [9], який досліджує дослідницькі можливості

неоінституціоналізму в економічній сфері, В. Полтерович [10] аналізує інституційні пастки й економічні реформи.

Актуальні питання розвитку інституціональної економіки, післявоєнної модернізації економіки України досліджують учасники Міжнародної науково-практичної конференції (ХДУ, 23-24 січня 2025 р.) [11], Н. А. Канцедал [12], який досліджує практичні питання інституційного моделювання.

Вітчизняні науковці (І. Чугунов, М. Пасічний [13], А. Мазаракі, С. Волосович [14],) розглядають запозичення інститутів у контексті модернізації української економіки. Тема інституціоналізації та модернізації економіки висвітлюється у колективній монографії [15].

Стан наукової розробленості проблеми. Основні протиріччя інституційної структури господарської системи, з точки зору синергії економічних явищ, лежать в основі інституту власності. Відповідно, етапи інституціоналізації - це щаблі зростання рівня лібералізації економіки та ролі приватної власності. Однак цей процес пов'язаний з розвитком не лише формальних, а й неформальних інститутів цивілізованої підприємницької етики, соціальної відповідальності бізнесу, переходу від корупції як неефективної форми взаємодії бізнесу і влади до інституційного оформлення організацій з лобіювання інтересів бізнесу, галузевих і територіальних асоціацій підприємництва.

Переоцінка значення макроекономічної політики та ігнорування інституціонального розвитку, прямолінійний імпорт інститутів з іншого соціально-культурного середовища зумовили втрати в процесі реформ. В процесі реформування економічної системи постсоціалістичних країн, який дуже далекий від завершення, необхідно приділяти значну увагу інституціональним чинникам розвитку економіки, здійснювати інституціональні зміни, спрямовані на формування ефективних ринкових інститутів і забезпечення їх працездатності.

Метою статті є аналіз теоретичних основ імпорту інститутів у рамках неоінституціоналізму; класифікація економічних інститутів та механізмів їх імпорту; аналіз ключових економічних ризиків, пов'язаних з інституційним трансфером та вироблення практичних рекомендацій щодо їх ефективної адаптації. Методологічна основа дослідження - підходи нової інституційної економіки. Завершення переходу України до ринкової економіки з ринковими інститутами, які ще не набули достатнього розвитку, має відбуватися за умови розвитку ефективної інституціональної інфраструктури.

Слід підкреслити, що в Україні сформувалася специфічна інституціональна модель з домінуванням неформальних відносин у всіх ланках господарського механізму. Особливість перехідної економіки полягає в тому, що. Для аналізу перехідних економік, в яких відбуваються радикальні інституційні зміни у системі політичних, правових, економічних і соціальних відносин, методологія інституціональної теорії все більш набуває важливого значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічні інститути - це формальні та неформальні правила, норми, організації та механізми взаємодії, що забезпечують функціонування економіки [2]. Імпорт економічних інститутів - це процес, коли одна країна свідомо або несвідомо запозичує та впроваджує формальні (закони, правила, регуляції) та/або неформальні (норми поведінки, традиції, етика) економічні інститути з іншої, часто більш розвиненої та успішної, країни. Механізми імпорту включають: наслідування (Mimicry): копіювання успішних інститутів; умови міжнародних організацій (наприклад, вимоги МВФ, Світового банку, ЄС); прямий трансфер, як, наприклад, законодавче копіювання текстів законів з іншої країни.

Важливо підкреслити, що інституційне проектування є процесом синтезу формальних правил та управління їх взаємодією з існуючим соціальним і економічним середовищем. І види успішності інституціонального імпорту можуть бути трьох різновидів (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Види успішності інституціонального імпорту

Категорія	Приклад інституту	Успішність та виклики
Успішний імпорт	Конкурентний ринок	введення конкурентного ринку в Англії, як успішний інститут (А. Сміт)
Невдалий імпорт	Інститут наглядча на ринку	спроба відродити в Тунісі інститут, що ефективно працював в умовах персоніфікованого обміну. У сучасних умовах він перетворився на корупційний інструмент, оскільки вихідні неформальні норми (персоніфікований обмін, довіра) не були відновлені
Частковий успіх	Законодавство про захист інвестицій	багато країн імплементують, але його ефективність залежить від якості судової системи та боротьби з корупцією (неформальних інститутів)

Джерело: власна розробка авторів статті

Держава може впливати на темпи зростання, змінюючи ключові інституційні та монетарні умови, але вона не може їх безпосередньо диктувати чи встановлювати, оскільки зростання є результатом мільйонів незалежних рішень суб'єктів ринку. Ефективність інституціонального імпорту напряду залежить від якості самого державного апарату (див. таблицю 2).

Таблиця 2.

Характеристика якості держави, як інституту

Якість держави	Наслідок імпорту інститутів	Приклад (узагальнений)
Висока (ефективна, некорумпована)	Успішна адаптація, зростання економічної ефективності та інвестицій	Імпорт інститутів ЄС країнами Балтії
Низька (слабка, корумпована)	Інституційна дисфункція, «кишенькове» законодавство, використання нових правил для корупційних рент (наприклад, селективне застосування антимонопольного права	Копіювання прогресивних законів, які не виконуються через корупцію в судовій системі

Джерело: власна розробка авторів

Механізм інституційного проектування формальних державних інститутів, організований на принципах етапної повноти проекту, достатньої різноманітності стимулів, максимальної захищеності від опортуністичної поведінки, є цілеспрямованою діяльністю держави з упорядкування взаємин бізнесу, влади і громадянського суспільства. Цей механізм гарантує компенсацію негативного ефекту нерівноваги інституційного ринку, який проявляється у розширенні сфери дії неформальної інституціоналізації на початкових етапах ринкової трансформації, яка детермінувала персоналізацію економічних відносин, дуалізм норм, високий рівень невизначеності, різноманіття інституціональних пасток та ін. [20].

Прискорення процесу інституціоналізації загострює суперечності між бюрократією та бізнесом щодо первинності суб'єктної дії. Створюється деформована «вертикаль влади», яка реалізує інтереси бізнесу. На це вказує, зокрема, індекс боротьби з корупцією. За оцінками Міжнародної правозахисної організації «Transparency International», Україна знаходиться серед найбільш корумпованих держав: у неї 105 позиція з 180 країн.

Станом на жовтень 2025 року немає офіційних результатів рейтингу Doing Business за 2025 рік, оскільки його не публікували. Однак, є Індекс активності бізнесу UBI, який станом на березень 2025 року становив 38,6 з 100 балів [14]. Загалом, бізнес в Україні демонструє поступове покращення умов, про що свідчить зростання продажів та індексів ділової активності, хоча й залишається в умовах викликів [16]. Як показують підсумки порівняльного рейтингу 165 країн, канадським мозковим центром Fraser Institute, за щорічним індексом «Economic Freedom of the World 2024», Україна займає 150 позицію [17].

Створення формальних державних інститутів забезпечується, з одного боку, структуризацією неінституціоналізованого середовища: трансформацією інститутів державного страхування вкладів, кредитних історій, фінансового моніторингу, а з іншого - легалізацією неформальних інституційних норм,

зокрема, інституціоналізацією механізмів взаємодії бізнесу і влади, політико-економічного лоббіювання.

Основними передумовами прискорення цих процесів є підвищення рівня довіри суспільства до держави, акцент детермінантної поведінки економічних суб'єктів у бік ефективних неформальних норм, підприємницької етики, кодексу корпоративної поведінки та ін.

На нашу думку, з точки зору синергетичної економіки нестійкість і нелінійність створюють джерело розвитку, а це суперечить теорії економічної рівноваги і зростання, головний сенс якої зводиться до подолання кризового стану економіки. Подолання цього протиріччя вимагає дослідження взаємодії елементів синергії та класичних підходів до аналізу економічної динаміки через призму інституціоналізації економіки.

Данні таблиці 3 надають рекомендації щодо адаптації запозичених економічних інститутів, систематизують вигоди та ризики інституційного імпорту для України.

Таблиця 3.

Імпорт інститутів: вигоди, економічні ризики
та рекомендації для України

Тип інституту	Приклад імпорту	Вигоди	Економічні ризики	Рекомендації щодо адаптації
Фінансові та банківські	Центральний банк, стандарти МВФ	Стабільність, зниження витрат, інвестиції	Недостатня спроможність регуляторів, політична залежність, високі витрати на адаптацію	Поступова адаптація, розвиток кадрів, підвищення контролю
Корпоративне управління	Стандарти OECD	Прозорість, зниження корупції	Опір реформам, формальне впровадження, брак менеджерів	Навчання, пілотні проекти, локальна адаптація процедур
Інститути ринку та конкуренції	Антимонопольне регулювання	Розвиток конкуренції, ефективність ринку	Низька конкуренція, тіньова економіка, слабкий контроль	Посилення регуляторних органів, адаптація правил під локальний ринок

Стимулювання підприємництва	Фонди стартапів, податкові стимули	Розвиток МСП, інновації	Недостатнє фінансування, культурна неприйнятність	Державна підтримка, партнерство з фондами, етапне впровадження
Правове регулювання економіки	Податкова система, державні закупівлі	Прозорість, довіра, ефективність ринку	Корупційні адаптації, низька довіра бізнесу, політична нестабільність	Поетапне впровадження, підзвітність органів, інформаційна підтримка

Джерело: власна розробка авторів

Момент радикальної трансформації того чи іншого економічного порядку призводить до, так званої, трансформаційної кризи. Під час цієї кризи різко скорочується кількість обмінів у економіці і відбувається так звана деінституціоналізація. Момент переходу від одного економічного порядку до іншого аналогічний ефекту пляшкового горлечка в біології і, отже, може бути названий таким же ефектом при описі економічних процесів. Інститути, які залишаються від старого порядку і створюються для нового, тобто існують в початковий момент розвитку нової економічної системи та набувають особливого значення для подальшого розвитку цієї системи. Вступає в дію ефект засновника. Отже, важко змінити вектор економічного розвитку системи, яка щойно пройшла скрізь «пляшкову горлянку» [19].

У контексті прискорення інституціоналізації економіки України, «ефект пляшкової горлянки» описує ситуацію, коли процес реформ та впровадження нових інститутів блокується або значно сповільнюється через критичну слабкість або неефективність одного ключового інституту чи механізму. Це означає, що, незважаючи на успішне реформування багатьох сфер (наприклад, регулювання, діджиталізація), загальний позитивний ефект обнуляється або мінімізується через нездатність «найвужчого місця» обробити потік змін.

На рисунку 1 ефект «пляшкової горлянки» зображений стосовно до соціальних змін, отже, вісь ординат відображає n кількість груп інтересів, включених в дію того чи іншого інституту, а вісь абсцис t - час.

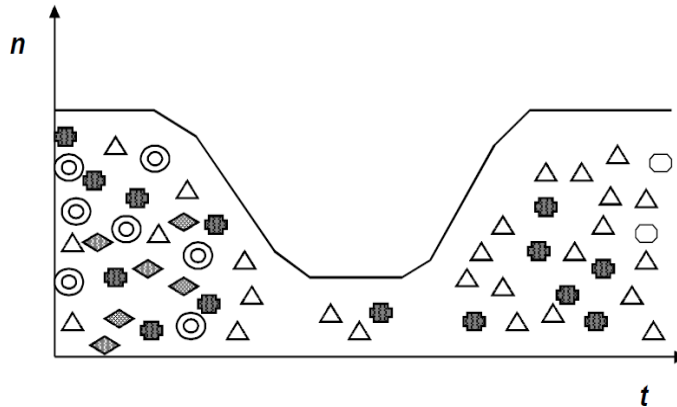

Рис. 1. Ефект «пляшкової горлянки»

Джерело: складено авторами на основі аналізу [3, 18, 19].

Якщо набір інститутів внаслідок випадкових або незначних історичних подій виявився порівняно неефективним з т. з. ринкового процесу, то система буде відтворювати ці неефективні стани, поки не виникне нова ситуація, яка може бути віднесена до «ефекту пляшкового горлечка». Прикладом відбору неефективних ринкових інститутів служать економіки більшості латиноамериканських країн, які всією своєю історією в ХХ ст. показали, що може статися в результаті «несприятливого відбору» інститутів і дії груп спеціальних інтересів, які ведуть, за висловом М. Олсона, до соціального склерозу [3].

Головною «пляшковою горлянкою», яка стримує успішний імпорт інститутів та загальне прискорення економічної інституціоналізації в Україні, є якість верховенства права та судової системи (див. табл. 4).

Таблиця 4.

Ідентифікація «пляшкової горлянки» в Україні

Реформа	Опис та ефект «пляшкової горлянки»
Імпортований інститут	прогресивне законодавство (наприклад, про захист інвестицій, корпоративне управління, антимонопольне регулювання).
«Пляшкова горлянка»	судова система та правоохоронні органи
Механізм блокування	бізнес імпортує нове, прозоре правило (формальний інститут), але відсутність гарантії його неупередженого та швидкого виконання у судах (слабкий неформальний інститут) призводить до: невиконання контрактів; селективного правосуддя; нульової довіри до державних гарантій, які стримують довгострокові інвестиції

Джерело: складено авторами на основі аналізу [3, 18, 19].

Для подолання цього ефекту необхідне пряме та невідкладне фокусування ресурсів та політичної волі на найбільш слабкій ланці:

- необхідно інституціоналізувати реальну незалежність судової гілки влади від політичного та олігархічного впливу через прозорі механізми добору суддів та підвищення їхньої відповідальності.
- Забезпечення повної автономії та фінансової стабільності антикорупційних інститутів (НАБУ, САП, ВАКС), оскільки вони слугують гарантими дотримання нових правил та захисту інвесторів.
- використання вимог ЄС та міжнародних фінансових організацій як зовнішнього стимулу для реформ саме у сфері правосуддя, де внутрішній опір є найвищим.

Тема імпорту економічних інститутів (зокрема, в контексті України) є багатогранною і потребує глибокого аналізу на стику економіки, політології та соціології.

Слід назвати основні аспекти, що потребують подальшого дослідження, є:

- аналіз інституційної відповідності (Fit) як ключовий аспект для визначення успіху трансплантації;
- дослідження того, наскільки імпортований формальний інститут відповідає місцевим неформальним нормам;
- оцінка того, як культурні та історичні особливості впливають на сприйняття та застосування нових економічних правил;
- оцінка ефективності використання зовнішнього впливу (ЄС, МВФ) для впровадження внутрішніх реформ;
- дослідження, чи призводить це до справжніх змін чи лише до імітації;
- дослідження того, як нестабільність правозастосування збільшує трансакційні витрати для бізнесу порівняно з розвинутими країнами;
- аналіз потенціалу цифрових технологій як інструменту інституційного проектування.

Висновки. Імпорт західних економічних інститутів для України є стратегічним інструментом модернізації економіки та інтеграції у світові ринки. Він сприяє підвищенню ефективності фінансової системи, розвитку корпоративного управління, стимулюванню підприємництва та правового регулювання. Існує гостра необхідність створення механізмів моніторингу, оцінювання ефективності та зворотного зв'язку. Це дасть змогу уникнути поверхневого копіювання моделей та забезпечити реальну інституціоналізацію економіки. Імпорт економічних інститутів може стати реальним драйвером розвитку економіки України, якщо він буде здійснюватися свідомо та системно.

Список використаних джерел

1. North D. C. *Institutional Change and American Economic Growth*, Cambridge University Press, 1990. [ISBN 0521397340](#).
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. К. : Основи, 2000. 198 с.
3. Olson M. *The New Institutional Economics: The Collective Choice Approach to Economic Development*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. P. 13-36.
4. Polanyi K. The Great transformation. *Theory and Society*. 2003. № 32. P. 275-306.
5. Greif A. Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies. *The Journal of Political Economy*. 1994. Vol. 102. №5. P. 912-950.
6. Dosi G. Opportunities, Incentives and the Collective Patterns of Technological Change. *The Economic Journal*. 1997. Vol. 107. №444. P. 1530-1547.
7. Jeffrey D. Sachs *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. 2005. 413 p.
8. Joel Mokyr *The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy*. 2002. 339 p.

9. Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології: теоретичні підвалини дослідницьких можливостей. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. №1. С. 110-136.
10. Полтерович В. М. Інституційні пастки й економічні реформи. *Економіка і математичні методи*. 1999. Т. 35. Вип. 2. С. 3-20.
11. Інвестиційні та інноваційні інструменти для ревіталізації деокупованих територій України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (ХДУ, 23-24 січня 2025 р.) / за ред. Мохненка А.С. Івано-Франківськ : ХДУ, 2025. 306 с.
12. Канцедал Н. А. Інституційне моделювання: поняття та базові підходи до практичного застосування. *Збірник наукових праць науково-практичної конференції Полтавської державної аграрної академії в 2019 році* (м. Полтава, 22-23 квітня 2020 року). Полтава : РВВ ПДАА, 2020. С. 163-165.
13. Чугунов І., Пасічний М. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки. *Scientia fructuosa*, 2016. № 5. С. 5-18.
14. Мазаракі А., Волосович С. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2016. № 1. С.5-23.
15. Економіка. Інституціональна модернізація підприємництва в Україні: виклики та перспективи повоєнного відновлення: монографія / Буркинський Б.В., Лайко О.І., Горячук В.Ф., Шлафман Н.Л., Уманець Т.В. та ін. О.: ДУ ІРЕЕД НАН України, 2023. 258 с.
16. Україна змістилася на один рядок у рейтингу сприйняття корупції. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/02/11/novyna/suspilstvo/ukrayina-opustylasya-odyn-ryadok-rejtnhu-spryjnyattya-korupczyiyi>
17. Результати дослідження стану бізнесу в Україні в березні 2025 року. URL: <https://business.diia.gov.ua/analytics/research/rezultaty-doslidzhennia-stanu-biznesu-v-ukraini-v-berezni-2025-roku>

18. The International Liberty Institute: країна несвободи (рейтинг економічної свободи країн світу 2024 р.). URL: <https://www.ilibertyinstitute.org/articles/economic-freedom-index-fraser-institute-2024>
19. Nelson R.R. Bringing institutions into evolutionary growth theory. *Journal of Evolutionary Economics*. 2002. Vol. 12. №1.
20. Deep Shift Technology Tipping Points and Societal Impact. *Survey Report*. Geneva: The World Economic Forum, 2015. 42 p.